

Tilburg University

Slachtoffers van misdrijven

van Dijk, J.J.M.

Published in:
Criminaliteit

Publication date:
2010

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Dijk, J. J. M. (2010). Slachtoffers van misdrijven: Kenmerken, hulpbehoeften en rechten. In E. R. Muller, J. P. van der Leun, L. M. Moerings, & P. J. V. Van Calster (Eds.), *Criminaliteit: Criminaliteit en criminaliteitsbestrijding in Nederland* (pp. 321-336). Kluwer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

15 Slachtoffers van misdrijven: kenmerken, hulpbehoeften en rechten

J.J.M. van Dijk

15.1 Inleiding

Binnen de strafrechtspleging in westerse landen werd tot voor kort weinig of geen aandacht besteed aan de gedupeerden, veelal aangeduid als 'slachtoffers'. Het strafrecht was dadergericht. Pas in de jaren zestig of zeventig van de vorige eeuw ontstond er enige belangstelling voor de gedupeerde partij. Volgens Hans Boutellier¹ zou de strafrechtspleging zich in de huidige tijd meer op het slachtoffer oriënteren omdat in een geseculariseerde cultuur niet meer evident is waarom criminaliteit moreel verwerpelijk zou zijn en door middel van strafoplegging zou mogen worden bestreden. Aandacht voor het leed van het slachtoffer zou onmisbaar zijn geworden ter legitimering van de bestraffing van de daders. De overheid straft uit naam van het slachtoffer. In dit verband wordt gesproken van de *victimisering* van de strafrechtspleging. Empirisch onderzoek toonde inmiddels aan dat veel slachtoffers door de onverschillige of soms zelfs vijandige bejegening die ze van de zijde van politie en justitie ondervonden vaak nieuwe trauma's opliepen. Dit verschijnsel wordt aangeduid als *secundaire victimisatie*. Burgers in een democratische samenleving verwachten ook in hun hoedanigheid van slachtoffer een betere dienstverlening van overheidsdiensten. In veel landen ontstond om deze redenen omstreeks 1980 een maatschappelijke roep om een betere bejegening van slachtoffers door het strafrechtelijke systeem.² Daarnaast werd ook de psychosociale opvang en maatschappelijke hulpverlening aan slachtoffers allengs verbeterd. Slachtofferhulp werd een specialisme binnen de justitiegebonden hulpverlening, naast de reclassering. Deze hervormingen hebben in Nederland en elders aanvankelijk de nodige weerstanden opgeroepen bij strafrechtsdeskundigen en bij functionarissen van politie en justitie. Van slachtoffers werd binnen de westerse cultuur nu eenmaal verwacht dat zij hun lot ondergaan in lijdzaamheid.³ Ondanks deze weerstanden kan worden geconstateerd dat criminaliteitsbeleid en de strafrechtspleging, onder maatschappelijke druk, allengs iets meer slachtoffer-vriendelijk zijn geworden. De slachtofferzorg door politie en justitie en de slachtofferhulp door Slachtofferhulp Nederland en andere organisaties zijn thans niet meer uit het Nederlandse veiligheidsbeleid weg te denken.

¹ Boutellier 1993.

² Groenhuijsen 1985.

³ Van Dijk 2008.

Het onderzoek naar slachtoffers heeft geleid tot de ontwikkeling van een nieuwe wetenschappelijke discipline, de victimologie of slachtofferkunde.⁴ Het belangrijkste onderzoeksthema binnen de moderne victimologie is de hulpverlening aan slachtoffers van misdrijven bij de verwerking van de gevolgen van het misdrijf binnen of buiten het kader van het strafrecht. Victimologen bestuderen daarnaast de kenmerken die iemand disponeren om slachtoffer te worden en de mogelijke rol die het slachtoffer heeft gespeeld in de voorgeschiedenis van het misdrijf. Binnen de victimologie staan tegenwoordig dus drie thema's centraal:

- a. *de risicokenmerken voor slachtofferschap en de mogelijke eigen rol van slachtoffers bij het ontstaan van misdrijven;*
- b. *de materiële en immateriële gevolgen van misdrijven voor slachtoffers, waaronder de ontwikkeling van post traumatische stress stoornissen; en*
- c. *de verschillende vormen van hulpverlening en rechtshulp in brede zin om deze gevolgen zo veel mogelijk te beperken.*

Hieronder zal nader worden ingegaan op deze drie centrale onderzoeksthema's binnen de victimologie.

15.2 Kenmerken van slachtoffers

Uit enquêtes onder de bevolking naar ervaringen met criminaliteit als slachtoffer (zogenoemde *slachtofferenquêtes*), blijkt dat sommige groepen in onze maatschappij een relatief hoge kans lopen om slachtoffer van een misdrijf te worden.⁵ Uit de analyses van de slachtofferenquêtes wordt allereerst duidelijk dat inwoners van grote steden een ongeveer tweemaal zo grote kans hebben om slachtoffer te worden van bepaalde, veel voorkomende vormen van criminaliteit als Nederlanders die elders woonachtig zijn. Deze criminaliteit betreft fietsendiefstal, diefstal uit auto's, zakkenrollerij, bedreiging en vernieling. Ook ten aanzien van andere delicten geldt dat de kans op victimisatie in grote steden hoger is dan elders in het land. In tabel 15.1 zijn de *victimisatierisico's* (kansen op slachtofferschap) weergegeven van enkele andere bevolkingsgroepen. Uit de tabel valt af te lezen dat de slachtofferkansen van jongeren drie keer zo groot zijn als die van bejaarden. De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn onder ouderen gering. In het algemeen is de slachtofferkans van vrouwen iets kleiner. Dit geldt echter niet voor zedenmisdrijven.

⁴ Van Dijk, Van Winkel en Letschert 2008.

⁵ Van Dijk, Kesteren en Smit 2007.

Tabel 15.1: Percentage slachtoffers van criminaliteit in Nederland in 1999, naar leeftijd en geslacht

	mannen	vrouwen	totaal
15-17 jaar	41	35	38
18-24 jaar	43	38	40
25-34 jaar	37	31	34
35-44 jaar	28	27	28
45-54 jaar	24	22	23
55-64 jaar	20	18	19
65-74 jaar	15	13	14
75 jaar en ouder	9	6	7

Bron: CBS

Naast deze drie zeer duidelijk aangetoonde algemene risicokenmerken, zijn er nog tal van andere specifieke risicoverhogende kenmerken gevonden. Kenmerken die het risico op slachtofferschap bepalen, kunnen met behulp van een theoretisch model worden verklaard (het *lifestyle-exposure model*). Volgens dit model wordt het risico op slachtofferschap bepaald door drie categorieën van factoren: de nabijheid tot daders vanwege woonplaats en levensstijl, de attractiviteit als doelwit van bepaalde typen van criminaliteit en de kwaliteit van de beveiliging/bewaking, en van de sociale controle in de omgeving.⁶ Verschillen in victimisatierisico's tussen bevolkingsgroepen kunnen met behulp van dit model worden verklaard. Jongeren houden er bijvoorbeeld gemiddeld een meer uithuiszige levensstijl op na waardoor ze vaker in de nabijheid van delinquenten verkeren. Ze zijn bovendien vaak wat minder geneigd hun eigendommen goed te beveiligen. Personen uit de laagste inkomensgroep lopen een verhoogd risico slachtoffer te worden van zowel vermogens- als geweldsdelicten vanwege hun locatie in problematische buurten waar relatief veel daders wonen.⁷ Gescheiden of nooit gehuwde mensen lopen een verhoogde kans op slachtofferschap van geweldsmisdrijven, ook na controle voor leeftijd, omdat ze vaker in de avonduren buitenshuis verkeren. In het algemeen gaat een actief uitgaansleven samen met verhoogde risico's op slachtofferschap, mede vanwege hiermee samengaande risicofactoren zoals alcohol- en drugsmisbruik.⁸

Herhaald slachtofferschap

Personen of bedrijven die slachtoffer van een bepaald misdrijf zijn geworden, lopen een verhoogd risico om binnen korte tijd voor een tweede maal slachtoffer te worden. 'Herhaald slachtofferschap' treedt zeer vaak op bij geweld tegen vrouwen door partners. Herhaald slachtofferschap komt echter ook veel voor bij woninginbraken en diefstallen uit auto's. De kans om de komende twaalf maanden slacht-

⁶ Wittebrood 2006.

⁷ Eggen en Kalidien 2008.

⁸ Wittebrood 2006.

offer te worden van een inbraak is voor huishoudens waar recent is ingebroken, vier à vijf keer groter dan voor die waar niet werd ingebroken.⁹ Uit slachtofferenquêtes blijkt dat van de inbraakslachtoffers 20% nog hetzelfde jaar wederom slachtoffer van een inbraak wordt.

Voor het verschijnsel van herhaald slachtofferschap worden twee typen van verklaringen aangevoerd. Herhaald slachtofferschap kan ten eerste worden verklaard vanuit de hierboven besproken structurele risicokenmerken van personen (o.a. een jeugdige leeftijd, grote stad als woonplaats, een uithuizige levensstijl, type wijk). Bij degenen die recentelijk slachtoffer zijn geworden, zijn de personen met de bekende risicokenmerken oververtegenwoordigd. Vanwege deze kenmerken lopen zij ook in de toekomst een verhoogd risico op slachtofferschap. Vooral in sociaal-zwakkere wijken waar veel daders van vermogensmisdrijven wonen, komt veel herhaald slachtofferschap voor. Deze verklaring staat in de literatuur bekend als *heterogeniteit* (de bevolking is heterogeen qua risicokenmerken). Men spreekt in dit verband ook wel van *victim proneness*.

De tweede verklaring zoekt de oorzaak van het verhoogde risico in de gevolgen van de victimisatie als zodanig en wordt daarom incident-afhankelijk (*event dependent*) genoemd. Volgens deze verklaring zijn eerdere slachtoffers extra kwetsbaar omdat de dader kan besluiten zijn slag nog eens te slaan bij hetzelfde slachtoffer. Sommige inbrekers zijn bijvoorbeeld geneigd bij adressen waar zij eerder met succes hebben ingebroken, na enkele weken of maanden terug te keren. Zulk gedrag is vanuit daderoogpunt rationeel. Op deze adressen is immers al een keer gebleken dat de baten groter waren dan de risico's. Na enkele maanden is bovendien de kans groot dat de gestolen spullen zijn vervangen door nieuwe exemplaren (bijvoorbeeld nieuwe elektronische apparatuur).

Andere bijzondere risicogroepen

In zijn oratie aan de Tilburgse universiteit besprak S. Bogaerts¹⁰ dat de psychische stoornis Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) niet slechts, zoals reeds lang bekend, disponeert om dader te worden van geweldsmisdrijven maar ook om slachtoffer te worden. Door hun overactieve, impulsieve gedrag lopen personen met ADHD een verhoogd risico op victimisaties. Daders van criminaliteit lopen in het algemeen een verhoogd risico op slachtofferschap. Dit geldt in hoge mate voor de agressieve delinquent. Van degenen die de afgelopen 12 maanden zelf een geweldsmisdrijf hebben gepleegd was 33% in die periode tevens slachtoffer geweest van een gewelddelict. Onder degegen die nooit dader waren geweest, was het slachtofferpercentage 5%.¹¹ De verklaring hiervoor is ten eerste dat veel daders risicokenmerken bezitten: het zijn veelal jeugdige mannen met een uithuizige levensstijl. Een deel van de daders leidt verder aan ADHD. Naast deze verklaring vanuit de heterogeniteit van de bevolking qua risico's op slachtofferschap is er ook

⁹ Kleemans 1996.

¹⁰ Bogaerts 2009.

¹¹ Wittebrood 2006.

een incident-gerelateerde verklaring. Door gewelddelicten te plegen, loopt men het risico doelwit te worden van vergeldingsacties van de zijde van de dader of zijn vrienden. In zulke gevallen is het verhoogde risico dus een gevolg van het plegen van een misdrijf.

Ook het omgekeerde, dat iemand tot het plegen van delicten overgaat nadat hij eens of meermalen slachtoffer is geweest, komt regelmatig voor. Uit onderzoeken blijkt dat bij sommige vormen van diefstal, daders, slachtoffers en omstanders in sterke mate met elkaar overlappen.¹² De victimisatie door een diefstal leidt tot een acute behoefte om zichzelf op de een of andere manier schadeloos te stellen, terwijl tegelijkertijd een manier wordt gesuggereerd waarop dit snel zou kunnen gebeuren, namelijk door zelf een soortgelijke diefstal te plegen. De normatieve remmingen om te stelen zullen bovendien kunnen zijn verzwakt door het besef dat anderen in dezelfde omgeving zich hierdoor ook niet hebben laten weerhouden. Met betrekking tot de 'abstracte' anderen kan het slachtoffer zichzelf ook voorhouden dat zij door het te plegen delict slechts met gelijke munt krijgen terugbetaald wat zij hem hebben aangedaan. Bijvoorbeeld bij het delict fietsendiefstal komen zogenoemde 'compenserende diefstallen' onder studenten op grote schaal voor. Dit verschijnsel vormt waarschijnlijk de verklaring voor het sterke, exponentiële verband tussen het fietsenbezit en fietsendiefstal. In typische fietslanden zoals Nederland, Zweden en China, werkt het fenomeen van de *compenserende diefstal* als *criminogene multiplier* van het aantal gepleegde fietsendiefstallen.

15.3 Het post-traumatische stress syndroom als kernbegrip

We komen dan nu toe aan de behandeling van het tweede hoofdthema binnen de moderne victimologie, de omvang en aard van de gevolgen van criminaliteit. De laatste twintig jaar is er, zoals gezegd, gaandeweg meer aandacht gekomen voor de gevolgen van misdrijven voor de slachtoffers en de daarop gerichte hulpverlening. Deze gevolgen bestaan deels uit financiële schade en uit fysiek letsel. De collectieve schadeposten ten gevolge van criminaliteit bedragen in Nederland per jaar naar schatting twintig miljard, oftewel € 1.262 per inwoner.¹³ Het slachtofferchap van criminaliteit kan ook belangrijke psychische en emotionele gevolgen hebben.¹⁴ De verwerking van deze gevolgen kan maanden of zelfs jaren duren. Psychiatrisch onderzoek heeft uitgewezen dat sommige slachtoffers van zware geweldsmisdrijven dezelfde psychotrauma's vertonen als slachtoffers van oorlogsgeweld of concentratiekampen. Tot de symptomen behoren de herbeleving van het gebeuren op onverwachte en ongewenste momenten (flashbacks), angsten, woede-uitbarstingen en een groot gevoel van wantrouwen jegens anderen. Het

¹² Van Dijk 1986.

¹³ Moolenaar 2008.

¹⁴ Steinmetz 1990; Kleber, Brom en Defares 1986.

geheel van deze symptomen wordt aangeduid als het *posttraumatische stress-syndroom* (PTSS). De victimoloog Frans Willem Winkel vergelijkt in zijn Tilburgse oratie uit 2008 het syndroom met een psychisch alarm-mechanisme dat door excessief gebruik ontregeld is geraakt en daardoor te scherp staat afgesteld.¹⁵ Onderzoek wijst uit dat slachtoffers van ernstige geweldsmisdrijven, waaronder seksueel misbruik, een kans hebben van 20 tot 30% om PTSS te ontwikkelen.¹⁶

Het verwerkingsproces verschilt per type misdrijf en per categorie slachtoffers. In de literatuur worden echter enkele vrij algemeen voorkomende wetmatigheden in de verwerking van een ernstig misdrijf geschetst die als volgt kunnen worden samengevat.¹⁷ De eerste fase van het verwerkingsproces bestaat vaak, na een primaire reactie van verbazing of ongeloof, uit wilde paniek. Het slachtoffer is angstig, hulpeloos en gedesoriënteerd. De tweede fase bestaat uit ontkenning van het gebeuren en/of een staat van gedeeltelijke verdoving. Het slachtoffer wil er niet te veel meer over horen. De omgeving denkt vaak dat de psychische schade gelukkig is meegevallen. Ten onrechte, want de derde fase, die soms pas weken, maanden of zelfs jaren later intreedt, wordt gekenmerkt door het terugkomen van de herinneringen aan het delict. Het gebeuren wordt afwisselend herbeleefd en verdrongen. De verdringing wordt soms ondersteund door een vlucht in het gebruik van alcohol of drugs. Het vermogen van het slachtoffer om de pijnlijke herinneringen tot het bewustzijn toe te laten, kan worden vergroot door de beschikbaarheid van een vertrouwenspersoon in de omgeving of een hulpverlener. In deze fase begint de eigenlijke verwerking. Het slachtoffer beseft door de gewelddaad te zijn geraakt in de kern van de eigen persoon. Veel slachtoffers voelen zich minderwaardig en gebroken. Dit besef maakt zeer hevige gevoelens van agressie los die zich tegen de eigen persoon kunnen keren. Bij een gunstig verlopende verwerking is de agressie vooral op de dader gericht. Hierbij kan generalisatie optreden naar groepen personen met dezelfde kenmerken of naar de gehele samenleving. Algeheel verlies aan vertrouwen in de medemens en in de overheid is een veel voorkomend symptoom bij slachtoffers van zware criminaliteit (*posttraumatisch cynisme*).

Naarmate de herinnering aan het gebeuren minder pijnlijk wordt, raakt gaandeweg de persoon van de dader als de veroorzaker van het leed enigszins op de achtergrond en komt het vertrouwen in de omgeving en het zelfvertrouwen terug. Het slachtoffer concentreert zich op de eigen gevoelens, gedachten en toekomstplannen en zoekt, samen met zijn/haar omgeving naar een levensverhaal waarbinnen de slachtofferervaring is geïntegreerd. De terminologie van het filmwezen is hier verhelderend. Het slachtoffer haalt de beelden van het misdrijf net zo vaak terug uit het geheugen, tot ze iets van hun emotionele scherppte verliezen ('uitdoving'). Op een gegeven moment heeft het slachtoffer voldoende afstand tot het gebeuren om te kunnen beginnen aan de verstandelijke verwerking ervan. Er

¹⁵ Winkel 2007.

¹⁶ Lamet en Wittebrood 2009.

¹⁷ Steinmetz 1990.

worden acceptabele verklaringen gezocht voor het misdrijf en de slachtofferervaring wordt opgenomen in een nieuwe visie op het leven. Het slachtoffer past als het ware het script van zijn eigen leven net zo lang aan, totdat de slachtofferervaring er een zinvolle plaats in heeft gekregen. Het misdrijf krijgt bijvoorbeeld de betekenis van een eindpunt of een beginpunt van een levensfase of wordt als een leerervaring, een uitdaging of een waarschuwing gezien. Door de slachtofferervaring een betekenis toe te kennen in het eigen, nog onvoltooide, levensverhaal krijgt het slachtoffer de controle terug over wat hem/haar is overkomen. De soms nog terugkomende beelden van het misdrijf overweldigen hem daarom niet meer. Als een dergelijke helende zingeving heeft plaatsgevonden, is het verwerkingsproces in beginsel tot een goed einde gekomen.

Goede resultaten worden geboekt met een nieuwe behandelingsmethodiek die bekend staat als Eye Movement Desensitization and Reconstruction (EMDR). Bij deze methodiek wordt het slachtoffer gevraagd terug te keren naar het moment van het misdrijf of de ramp en daarbij met de ogen van links naar rechts te bewegen. Deze aanpak blijkt vaak te leiden tot een spoedige vermindering van flash backs en aldus te verwerking te bevorderen.

De laatste jaren is er bij behandelaars en onderzoekers meer aandacht gekomen voor mogelijke positieve effecten van slachtofferschap van ingrijpende gebeurtenissen zoals *persoonlijke groei*. Een grote minderheid van slachtoffers van misdrijven of rampen constateren dat zij door de negatieve ervaringen sterker zijn geworden of zich anderszins verrijkt voelen, bijvoorbeeld omdat ze zich sterker verbonden voelen met naasten die hen hebben ondersteund. Bij veel slachtoffers bestaat een natuurlijke behoefte om zich in zetten voor het voorkomen van slachtofferschap van anderen of om lotgenoten bij te staan (*posttraumatisch altruïsme*). Deze behoefte vindt zijn uitdrukking in verschillende lotgenotenorganisaties.

Aan de andere kant zijn er, zoals gezegd, ook slachtoffers die door het gebeuren juist blijvend vervreemd raken van hun medemensen en verbitterd door het leven gaan. Een van de meest tragische en nog slechts weinig onderzochte gevolgen van victimisatie in de jeugdijaren, is dat de slachtoffers die hun trauma's niet goed hebben verwerkt, soms op latere leeftijd zelf het gedrag gaan vertonen waarvan zij slachtoffer zijn geweest en/of dat zij regelmatig hebben waargenomen. In dit verband wordt wel gesproken van de vicieuze cirkel van (seksueel) geweld waarbij slachtofferschap en daderschap elkaar opvolgen en van de ene op de andere generatie worden doorgegeven.

15.4 Modellen van slachtofferhulp

Het derde centrale thema binnen de victimologie betreft de interventies om gevolgen van misdrijven te verzachten. De hulpverlening aan slachtoffers van criminaliteit kan op verschillende manieren worden aangepakt. Volgens de pleitbezorgers

van slachtofferhulp als bijzondere vorm van dienstverlening heeft de overheid een eigen verantwoordelijkheid voor het verlenen van hulp aan de slachtoffers en kunnen burgers hierop aanspraak maken. In deze visie moet de slachtofferhulp zijn gebaseerd op een bestuursrechtelijke regeling, vergelijkbaar met andere overheidsvoorzieningen van verzorgende aard. Volgens een andere opvatting behoort slachtofferhulp primair een onderdeel te zijn van de strafrechtspleging. Het slachtoffer zou een sterkere positie moeten krijgen binnen het strafproces tegen de dader. Anderen stellen zich juist op het standpunt dat het bij misdrijven in de eerste plaats gaat om een conflict tussen de dader en het slachtoffer waarmee de overheid zich zo min mogelijk zou moeten inlaten. In deze visie behoort slachtofferhulp tot het domein van het burgerlijke recht. Deze visie wordt tegenwoordig gepropageerd door aanhangers van het zogenoemde herstelrecht (*restorative justice*). Er kan dus worden gesproken van drie verschillende modellen van slachtofferhulp die de oplossingen voor de problemen elk zoeken binnen een ander gebied van het recht. We zullen deze drie modellen hieronder kort toelichten aan de hand van Nederlandse voorbeelden.

Het (bestuursrechtelijke) verzorgingsmodel

De oudste vorm van slachtofferhulp zijn uitkeringen uit overheidsfondsen ter vergoeding van opgelopen materiële of immateriële schade. In Nederland bestaat er sinds 1975 het Schadefonds Geweldsmisdrijven. Personen die in Nederland zwaar lichamelijk of psychisch letsel oplopen door een *opzettelijk* gepleegd misdrijf waarbij geweld is gebruikt, kunnen uit dit fonds een uitkering krijgen als de schade niet op andere wijze kan worden vergoed en de schade door het slachtoffer niet zonder bezwaar zelf kan worden gedragen.

Maximaal kan voor vermogensschade € 22.700 worden uitgekeerd en voor immateriële schade € 9.100. Aanvragers wier verzoek werd afgewezen, kunnen tegen deze beslissing in beroep gaan bij het gerechtshof in Den Haag. Het Schadefonds Geweldsmisdrijven keert thans jaarlijks schadeloosstellingen uit aan ruim zeventuizend slachtoffers. Ongeveer 20% van de aanvragen wordt afgewezen. Gemiddeld wordt € 908 voor materiële schade en € 1.815 voor immateriële schade per geval uitgekeerd (www.schadefonds.nl). Uit onderzoek blijkt dat slachtoffers het ontvangen van een uitkering vooral als erkenning van hun slachtofferschap ervaren.¹⁸ Wel blijkt dat veel slachtoffers liever schadevergoeding van de dader ontvangen dan van een overheidsfonds.¹⁹

Grotendeels immaterieel is de hulp die sinds het midden van de jaren zeventig wordt geboden aan slachtoffers van seksueel geweld door lokale opvanggroepen (*rape crisis centres*) en aan mishandelde vrouwen in bijvoorbeeld de zogenaamde 'Blijf van m'n Lijf'-huizen. Jaarlijks worden ruim 2.000 vrouwen in 'Blijf van m'n Lijf'-huizen opgevangen. Daarnaast worden nog eens ruim 6.000 vrouwen in

¹⁸ Mulder 2006.

¹⁹ Cozijn 1988.

andere vrouwenopvangcentra opgenomen. In 2008 is aan de burgemeesters de wettelijke mogelijkheid gegeven om plegers van huiselijk geweld voor enige tijd uit huis te plaatsen. In dat jaar hield Renee Romkens haar oratie aan de Universiteit van Tilburg als de eerste Nederlandse hoogleraar in Interpersoonlijk Geweld verbonden aan het instituut INTERVICT.²⁰ In deze oratie trekt zij in twijfel of nieuw gecreëerde juridische strijdmiddelen tegen huiselijke geweld in hun toepassing werkelijk gunstig voor de slachtoffers zullen uitpakken. Ook mishandeling van mannen door hun partners is geen zeldzaamheid. Mannelijke slachtoffers komen meestal terecht bij de algemene crisisopvang.

Bijzondere vermelding verdienen de in Nederland reeds langer bestaande vertrouwensartsen voor kindermishandeling. Vermoedens van (seksuele) kindermishandeling kunnen door iedere burger, al dan niet in overleg met de betrokkenen, worden gemeld bij de regionale Advies en Meldpunten Kindermishandeling. De daarbij aangesloten vertrouwensartsen zullen als regel nader onderzoek verrichten en medeverantwoordelijkheid nemen voor eventuele interventies. In evidente gevallen van kindermishandeling kan ook rechtstreeks melding worden gemaakt bij de plaatselijke Raden voor de Kinderbescherming.

In 1984 is verder de organisatie Slachtofferhulp Nederland (voorheen de Landelijke Organisatie Slachtofferhulp) opgericht. Bij deze vereniging zijn inmiddels vijftienzeventig lokale bureaus voor slachtofferhulp aangesloten. Vanuit deze lokale bureaus wordt door vrijwilligers contact opgenomen met slachtoffers van misdrijven en desgewenst hulp verleend bij de verwerking van het gebeuren en bij de oplossing van praktische en juridische problemen (waaronder schadevergoeding van de dader). Jaarlijks wordt contact opgenomen met meer dan 120.000 slachtoffers van misdrijven en ernstige verkeersongevallen. In 2008 werd aan ruim 100.000 van deze gecontacteerde slachtoffers feitelijk hulp verleend. Het gaat hierbij om een soort 'Eerste Hulp Bij Misdrijven'. De organisatie heeft tevens als nieuwe, wettelijk verankerde taak gekregen om slachtoffers te ondersteunen bij de uitoefening van hun rechten in de strafrechtelijke procedure (voor details zie hieronder). Een deel van de slachtoffers kampt met ernstige psychische of sociale problemen en wordt doorverwezen naar de professionele hulpverlening. Gebleken is dat vooral slachtoffers van woninginbraken en geweldsmisdrijven behoefte hebben aan opvang en hulp. Hoewel de effecten van deze vorm van hulpverlening moeilijk objectief zijn te meten, staat vast dat de slachtoffers er zeer positief over oordelen.²¹ De lokale gemeenschap laat op deze wijze blijken zich solidair te voelen met het slachtoffer. Bij slachtoffers van zware misdrijven en nabestaanden is vaak behoefte aan meer intensieve hulp, bijvoorbeeld ondersteuning bij de uitoefening van slachtofferrechten in het strafproces. Voor dit doel worden door Slachtofferhulp Nederland tegenwoordig beroepskrachten ingezet.

²⁰ Römkes 2008.

²¹ Steinmetz, opus cit.; Winkel 1990.

Allochtonen komen minder vaak dan autochtonen bij de Bureaus voor Slachtofferhulp terecht, maar lopen een minstens even hoge kans op victimisatie.²² De hulpbehoefte van allochtone slachtoffers verschilt echter niet wezenlijk van die van autochtonen. De opvang in 'eigen kring' maakt externe hulpverlening niet overbodig. Vooral bij het met schaamte en eerschending gepaard gaande slachtofferchap is hulp van buiten van groot belang, omdat de eigen gemeenschap niets van het gebeurde mag weten. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat het op emotionele ondersteuning gerichte aanbod van Slachtofferhulp Nederland niet goed aansluit bij de verwachtingen in allochtone kring.²³ Het verbeteren van het hulpaanbod aan allochtone slachtoffers is een van de uitdagingen voor Slachtofferhulp Nederland in de toekomst.

Het strafrechtelijke genoegdoeningsmodel

Uit onderzoek onder slachtoffers is gebleken dat vooral slachtoffers van ernstige delicten er groot belang aan hechten dat de dader straf krijgt opgelegd.²⁴ Voor slachtoffers is naast de bestraffing van de dader de bejegening door politie en justitie van grote betekenis. Veel van de slachtoffers die hierover zijn ondervraagd, gaven aan goed te willen worden geïnformeerd over de procedure en serieus te willen worden genomen door de betrokken politiemensen, officieren en rechters.²⁵

In Nederland is de rechtspositie van de slachtoffers in het strafproces de afgelopen twintig jaar geleidelijk verbeterd. Belangrijke verbeteringen betreffen de regeling van schadevergoedingen door de dader binnen het kader van het strafrechtproces (1995) en het scheppen van de mogelijkheid voor slachtoffers om de strafrechter te informeren over de gevolgen die het misdrijf voor hen heeft gehad (2004). In 2010 is een afrondende wetwijziging ingevoerd waarbij een Slachtofferafdeling is toegevoegd aan het Wetboek van Strafvordering. In deze afdeling zijn alle, de afgelopen jaren ingevoerde, nieuwe slachtofferrechten bijeengebracht. Deze rechten vallen in vier groepen uiteen:

1. recht op correcte bejegening door politie en justitie;
2. recht op passieve informering door politie en justitie (informatie over de afloop van het onderzoek, de procedure en over rechten), eventueel in de vorm van een gesprek met de officier van justitie die de zaak behandelt;
3. recht op actieve informering van de rechter over de gevolgen van het delict (schriftelijk of mondeling);
4. recht op inspanning van OM en rechter om schadevergoeding door de dader te regelen.

De politie moet in het kader van het nieuwe, wettelijk verankerde beleid:

²² Lempens e.a. 1998.

²³ Korf en Bovenkerk 2008.

²⁴ Van Mierlo en Pemberton 2009.

²⁵ Wemmers 1996; Van Mierlo & Pemberton 2009.

- de aangiften zorgvuldig opnemen en waar dat noodzakelijk is de slachtoffers doorverwijzen naar hulpverlenende instanties, zoals de bureaus voor slachtofferhulp;
- slachtoffers van seksuele misdrijven kunnen desgewenst door een vrouwelijke rechercheur worden gehoord en kunnen anoniem blijven;
- informatie over het verdere verloop van de zaak, volgend op de aangifte, geven en het slachtoffer uitdrukkelijk vragen of deze schadevergoeding wenst en over het verdere verloop van de zaak op de hoogte gehouden wil worden;
- inlichtingen geven over de schaderegeling en bij de schaderegeling bemiddelen en, waar de voorwaarden zijn gegeven, wijzen op de mogelijkheid een aanvraag in te dienen bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven of het Waarborgfonds Motorverkeer;
- in het proces-verbaal alle relevante informatie opnemen over het slachtoffer en de bemoeienissen die de politie heeft gehad met het slachtoffer.

Het Openbaar Ministerie moet volgens het nieuwe beleid bij binnenkomst van een proces-verbaal, waarop is aangegeven dat het slachtoffer bekend is, het slachtoffer schriftelijk vragen of het:

- op de hoogte wil worden gehouden over het verloop van de procedure;
- prijs stelt op een schadevergoeding binnen het strafproces;
- prijs stelt op een gesprek met de behandelende officier van justitie voorafgaande aan de behandeling ter zitting;
- prijs stelt op het opstellen van een schriftelijke 'slachtofferverklaring' die tijdens de zitting wordt voorgelezen of uitoefening van het mondelinge spreekrecht.

In 1995 is de strafrechtelijke maatregel van de schadevergoeding landelijk ingevoerd. De schadevergoedingsmaatregel bestaat, zoals daar beschreven, uit de betaling van een som geld door de veroordeelde aan de staat ten behoeve van het slachtoffer. Voorwaarde is dat de verdachte jegens het slachtoffer naar burgerlijk recht aansprakelijk is voor de schade. Het Openbaar Ministerie is met de tenuitvoerlegging van de schadevergoedingsmaatregel belast. Deze is in handen van het Centraal Justitieel Incassobureau. Indien de veroordeelde niet aan zijn verplichting tot schadevergoeding op grond van de door de rechter opgelegde maatregel voldoet, beschikt het Openbaar Ministerie over de bevoegdheid executoriaal beslag te laten leggen op zijn loon en, in het uiterste geval, de veroordeelde in hechtenis te laten nemen. De nieuwe maatregel wordt op grote schaal toegepast (15.000 zaken per jaar). In de meerderheid van de zaken wordt door de dader daadwerkelijk een schadevergoeding betaald.

Uit evaluatieonderzoek blijkt dat slachtoffers die volgens de nieuwe wettelijke normen zijn bejegend, positiever oordelen over de politie en het Openbaar Mini-

sterie.²⁶ Vanwege deze positievere houding ten aanzien van de autoriteiten zijn deze slachtoffers ook meer genegen zichzelf aan de wet te houden.²⁷ Uit deze uitkomsten blijkt dat politie en justitie door middel van slachtofferzorg ertoe bijdragen dat slachtoffers hun vertrouwen in de rechtsorde behouden of herwinnen. Op deze manier wordt dus tevens een bijdrage geleverd aan het draagvlak van de rechtsorde en daarmee aan de preventie van criminaliteit.

Een zwak punt in de regeling is dat een groot deel van de daders pas na lange tijd betaalt en dat een kleine minderheid dit nooit doet. Om een dergelijke voor de slachtoffers teleurstellende gang van zaken te voorkomen, is bij de nieuwste wetswijziging een voorschotregeling in het vooruitzicht gesteld: indien de dader na enkele maanden nog steeds niet heeft betaald, zal de overheid een voorschot kunnen uitkeren dat vervolgens op de dader zal worden verhaald.

Van recente datum is ook de invoering, naar Amerikaans voorbeeld, van de schriftelijke slachtofferverklaring en het beperkte spreekrecht (2004). Slachtoffers of nabestaanden van zware misdrijven kunnen kiezen tussen twee mogelijkheden. Ze kunnen tijdens het proces door de rechter een, met ondersteuning van een medewerker van Slachtofferhulp Nederland opgestelde schriftelijke verklaring laten oplezen over de gevolgen van het delict. Zij kunnen er ook voor kiezen om zelf tijdens het proces een verklaring af te leggen over deze gevolgen. Na een weifelende start heeft vooral de schriftelijke verklaring een grote vlucht genomen.

Het herstelrechtelijke model

Door voorstanders van het herstelrecht wordt betwijfeld of de strafrechtelijke procedure ooit genoegdoening zal kunnen verschaffen aan het slachtoffer. Het strafrecht zou naar zijn aard nu eenmaal worden beheerst door de publiekrechtelijke belangen en de belangen van de verdachte. Zij bepleiten, vanwege de schadelijke effecten van de strafrechtspleging op zowel daders als slachtoffers, een radicale terugtred van het strafrecht ten behoeve van alternatieve vormen van conflictoplossing. In een Engels document van de *Restorative Justice Consortium* wordt de volgende definitie van herstelrecht gegeven: "*Restorative justice* probeert het juiste evenwicht te vinden tussen de belangen van het slachtoffer en van de gemeenschap enerzijds, en van het belang om de dader te reintegreren in de maatschappij anderzijds. Gepoogd wordt om het herstel van het slachtoffer te bevorderen en om alle betrokkenen partijen zo veel mogelijk aan de rechtsgang te laten deelnemen."

Slachtoffers zouden in deze visie moeten worden bijgestaan om via bemiddeling of onderhandeling over schadevergoeding e.d. hun conflicten met de daders op te lossen.²⁸ Een voorbeeld van de civielrechtelijke aanpak zijn de straatverboden die door de kortgedingrechter kunnen worden opgelegd aan ex-partners die regelmatig overlast veroorzaken. In sommige landen is op grond van deze opvattingen geëxperimenteerd met *bemiddeling* (*mediation*) als alternatief voor een strafrechtelijke

²⁶ Van Erp en Van Berk 2001.

²⁷ Wemmers 1996.

²⁸ Knap 1985.

vervolg van de dader. In sommige landen, waaronder Australië, Nieuw Zeeland en België, worden vormen van *restorative justice* toegepast als alternatief voor het jeugdstrafrecht. In België is tevens bij de wet geregeld dat de uitkomst van bemiddelingsgesprekken tussen dader en slachtoffer aan de rechter kunnen worden voorgelegd die er dan bij de straftoemeting rekening mee moet houden.

In Nederland is enige tijd geëxperimenteerd met bemiddeling over schaderegelingen als alternatief voor een strafrechtelijke afdoening (het project strafrechtelijke dading). Door de Nederlandse overheid is echter de voorkeur gegeven aan een grootscheepse invoering van de nieuwe mogelijkheden tot schadevergoeding binnen het kader van de strafrechtspleging. Daarnaast worden op enige schaal gesprekken gearrangeerd tussen dader en slachtoffer nadat het strafproces is afgerond. Deze gesprekken worden voorbereid door de stichting Slachtoffer in Beeld, een organisatie die is opgericht door Slachtofferhulp Nederland.

15.5 Discussie

De afgelopen twintig jaar is de hulpverlening aan slachtoffers verbeterd en is ook hun rechtspositie versterkt. De verankering van enkele essentiële rechten in het Wetboek van Strafrecht in een speciale Slachtofferafdeling in het Wetboek van Strafvordering betekent een mijlpaal voor de slachtofferbeweging. Het evenwicht tussen de rechten van de twee bij misdrijven direct betrokken partijen is daarmee althans enigszins hersteld.

De rechten van de slachtoffers zijn inmiddels vastgelegd in een verklaring van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (*The Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, UN, 1985) en in twee resoluties van de Raad van Ministers van Justitie van de Raad van Europa (R85/11; R87/21).

In 2002 is van kracht geworden een zogenoemde *Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal-procedure* van de *Council of the European Union* (2001/220/JHA). Deze kaderbeslissing verplicht de lidstaten om de positie van het slachtoffer in de strafrechtelijke procedure op essentiële punten te versterken. De Nederlandse wetgeving voldoet al aan de meeste normen van de *Framework Decision*. Betwijfeld kan echter worden of de Nederlandse regeling voor de informering van slachtoffers over de voorlopige invrijheidstelling van gedetineerden voldoet aan het Raamwerk Besluit. Door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties is in 2001 een verdrag aangenomen tegen transnationale georganiseerde misdaad en tevens een protocol tegen vrouwenhandel. In deze verdragen hebben enkele van de belangrijkste normen uit de eerdergenoemde verklaring, bijvoorbeeld het spreekrecht, een plaats gekregen. Deze slachtofferrechten zijn verdragverplichtingen voor de toegetreden lidstaten, zoals Nederland. De in de verklaring neergelegde

fundamentele slachtofferrechten hebben ook een plaats gekregen in het Statuut van Rome dat de wettelijke basis vormt van het Internationale Strafhof in Den Haag voor oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid.

Enkele auteurs hebben de vrees geuit dat door de nieuwe oriëntatie op het slachtoffer het strafrecht punitiever zal worden en dat de rechtsbescherming van de verdachte in het gedrang kan komen (Elias 1993; Buruma 1994). Hierbij wordt vaak gewezen op de ontwikkelingen in de Verenigde Staten. Een van de onderdelen van de zogenoemde *Victim Bill of Rights* is het recht om aan de jury en/of rechter mondeling of schriftelijk informatie te geven over de gevolgen van het misdrijf (een *victim impact statement*). In veel staten van de Verenigde Staten is aan de slachtoffers ook het recht toegekend om tegenover de rechter een mening uit te spreken over de straf die aan de dader zou moeten worden opgelegd (een *victim statement of opinion*). In Nederland wordt door sommigen bepleit om het thans geldende beperkte spreekrecht om te vormen tot een volledig spreekrecht waarbij het de slachtoffers vrij staat zich over alle aspecten van de strafzaak uit te spreken, dus ook over de strafwaardigheid van de dader.²⁹ Door invoering van een onbeperkt spreekrecht zou aan slachtoffers als het ware inspraak kunnen worden gegeven in de straftoemeting. Tevens wordt ervoor gepleit slachtoffers te consulteren over de eventuele oplegging van voorwaarden bij vroegtijdige invrijheidstelling, bijvoorbeeld de voorwaarde dat de dader niet zal terugkeren naar de woonplaats waar het misdrijf is gepleegd. In België is een dergelijke consultering reeds in de wet geregeld.

De critici van deze nieuwe slachtofferrechten wijzen erop dat daardoor een element van willekeur in de straftoemeting kan sluipen. De strafmaat zou immers hoger kunnen uitvallen in zaken waarin een getuigenis heeft plaatsgevonden van een slachtoffer met een uitzonderlijk sterke strafbehoefte. Hierbij moet worden bedacht dat de opvattingen van het slachtoffer over de hoogte van de straf op zichzelf losstaan van de verwijtbaarheid van het gepleegde delict. Als nadeel van zulke verklaringen is ook genoemd dat het slachtoffer kan worden aangevallen door de verdediging vanwege de afgelegde verklaring. Een mogelijk nadeel zou ook zijn dat slachtoffers zich verantwoordelijk gaan voelen voor de opgelegde straf terwijl dit een verantwoordelijkheid van de overheid zou dienen te blijven.

Door de voorstanders wordt erop gewezen dat het slachtoffer bevrediging zou kunnen vinden in het persoonlijk afleggen van een verklaring. Dit zou hen kunnen helpen bij de verwerking van de gevolgen van het delict. Ook is erop gewezen dat door de verdediging vaak verzachtende omstandigheden worden aangevoerd die erop zijn gericht de strafmaat naar beneden toe te beïnvloeden. Het zou daarom niet meer dan fair zijn om ook de slachtoffers in de gelegenheid te stellen zich tijdens het strafgeding over alle aspecten van de zaak te kunnen uitspreken. Ook zou de rechter in staat moeten worden geacht de door beide partijen geboden subjectieve informatie op waarde te schatten.

²⁹ Van Dijk 2008.

Uit evaluatiestudies in de Verenigde Staten is gebleken dat de verklaringen van slachtoffers slechts weinig invloed hebben op de strafmaat.³⁰ Het risico dat slachtofferrechten zullen leiden tot zwaardere straffen lijkt dus gering. Vooralsnog lijkt het risico dat de strafrechtspleging in Nederland onder invloed van de nieuwe slachtofferrechten punitiever zal worden niet groot. De slachtofferbeweging heeft zich in Nederland anders dan in de VS nooit opgeworpen als pleitbezorger voor zwaardere straffen. De Nederlandse rechters zijn bovendien anders dan hun Amerikaanse collega's voor het leven benoemd en kunnen dus in volledige onafhankelijkheid oordelen over de op te leggen straffen. Of het huidige beperkte spreekrecht in Nederland aan de verwachtingen zal voldoen, dient te worden afgewacht. Een verder uitbreiding van de slachtofferrechten ligt, mede vanwege internationale verplichtingen, in de lijn der verwachting.

Terwijl enerzijds wordt aangedrongen op verdere uitbreiding van de strafprocesuele slachtofferrechten, wordt er anderzijds, bijvoorbeeld door de *European Forum for Restorative Justice*, gepleit voor meer herstelrechtachtige afdoeningen buiten het strafrecht. Door de aanhangers van deze beweging wordt een herstelrechtachtige afdoening waarbij het slachtoffer schadevergoeding ontvangt gezien als een win-win situatie voor dader en slachtoffer. De dader blijft de schade van een bestraffing bespaard en het slachtoffer ontvangt een tegemoetkoming in de schade. Idealiter komt ook een verzoening tussen de partijen tot stand.

Volgens de critici wordt door de pleitbezorgers van herstelrecht over de wenselijkheid van een verzoening met de dader vanuit de optiek van het slachtoffer te gemakkelijk gedacht. Het ideaal van de verzoening is vanuit de optiek van het slachtofferbelang waardevol maar niet zonder risico's. Door sociale druk om de dader te vergeven wordt het slachtoffer wellicht geremd in zijn verwerking. Het slachtoffer kan zich over zijn weerstand schuldig gaan voelen. Ook staat allerminst vast dat een ontmoeting met de dader van een ernstig misdrijf voor het slachtoffer gunstig zal zijn. Alleen indien de dader op een overtuigende wijze zijn eigen gedrag verklaart en/of op een oprechte manier zijn verontschuldiging ervoor aanbiedt, kan zo'n ontmoeting helpen het geschonden vertrouwen in de medemens te her vinden.³¹

De reacties van de omgeving en van de overheid, inclusief politie en justitie, zijn voor het herstel van vertrouwen in de medemens – en in instituties van de overheid – minstens even belangrijk en misschien zelfs belangrijker dan een dialoog met de dader zelf. De veroordeling van de dader in een openbaar strafproces is door Jan Philip Reemtsma, slachtoffer van een ontvoering om losgeld, getypeerd als een verwelcoming van het slachtoffer door de rechtsgemeenschap, vergelijkbaar met de vriendelijke kaartjes van onbekende medeburgers met de tekst 'welkom thuis'. Politie en justitie lijken nog te weinig te beseffen dat zij aan het herstel van

³⁰ Erez 2000.

³¹ Remberton 2010.

het vertrouwen van het slachtoffer in de rechtsorde een unieke bijdrage kunnen leveren. Zij zouden slachtofferzorg daarom als een van hun kerntaken moeten beschouwen.

In Nederland is in 2005 aan de Universiteit van Tilburg het *International Victimology Institute Tilburg* opgericht (INTERVICT). Dit instituut behoort inmiddels tot de toonaangevende onderzoeksinstituten op dit gebied in de wereld. Het onderzoek naar de slachtofferkant van criminaliteit wordt tevens bevorderd door de *World Society of Victimology*. Deze wetenschappelijke organisatie organiseert driejaarlijkse symposia. Er wordt jaarlijks een tweewekse cursus voor studenten en hulpverleners georganiseerd over victimologie in Dubrovnik (Kroatië). Jaarlijkse conferenties worden tevens georganiseerd door het *European Forum on Restorative Justice* te Leuven.

Actuele informatie over slachtofferhulp en slachtofferrechten is te vinden op de websites:

www.worldsocietyofvictimology.org

www.fh-niederrhein.de/fbo6/index-home.html

www.ojp.usdoj/bjs/cvict.htm

www.rjkbases.org.uk (restorative justice)

www.slachtofferhulp.nl

www.Euforumrj.org